

גרמא אסורה או מותרת – ישוב הסוגיות – 1099

לאן הגענו ? קיימת לכאורה סתירה בין סוגיית הגמ' בשבת קכ: "עשיה הוא דאסור גרמא שרי" לבין דברי רב אשי בב"ק ס. שמבאר שזורה חייב בשבת (למרות שמדובר בגרמא) כיון ש"מלאכת מחשבת אסרה תורה". והרא"ש (ב"ק ו יא) ביאר שבזורה חייב: "בהכי חייבה תורה כיון דמלאכה זו עיקר עשייתה ע"י הרוח" ויש לדון האם כוונתו 'לבודד' את מלאכת זורה, או שנלמד ממנו שכל שכך מלאכתו גרמא אסורה. והתחלנו בלימוד תשובתו של בעל הזרע אמת:

זרע אמת סימן מ"ד

אכן פשר הדבר זה לע"ד הוא דהיכא דהיא גרמא דלא עביד מעשה בשעשה מלאכה רק עושה מעשה ולאחר זמן על ידי אותו מעשה גרם שתעשה מלאכה מאיליה על ידי דבר אחר, כמו הכא בענין מחיצת הכלים מלאים מים, זהו גרמא המותרת אף לענין שבת, כנפקא ליה מקרא דלא תעשה כל מלאכה, עשייה היא דאסיר' הא גרמא שרי.

אבל כשעושה המלאכה עצמה ע"י פעולתו¹, אע"פ שנעשית המלאכה בסיוע דבר אחר דומיא דזורה, דאי אפשר לעשות כי אם בסיוע הרוח, והיינו אומר' בפרק הכונס דזורה ורוח מסייעתו אע"ג דלענין שבת ודאי חייב דהא הזורה הוא מהל"ט מלאכות, אפילו הכי אין ללמוד מזה דלענין ממון מיקרו גיריה דיליה, משום דשאני שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה בגרמא כזאת דווקא דאיהו דעושה המלאכה רק דמסתייע ע"י הרוח. תדע דע"כ לחלק כן, דהרי ממקומו גופיה הוא מוכרע, דהיינו מסוגיא דשבת קכ הנ"ל, דהא שם סמוך ונראה, גרסינן:

גמ' שבת קכ:

אמר רב יהודה פותח אדם דלת כנגד (ה)מדורה (רש"י: ואף על פי שרוח מנשבת ומבעיר האור) בשבת. לייט עלה אביי במאי עסקינן אילימא ברוח מצויה מאי טעמיה דמאן דאסר (אין דרך להבעיר ברוח מצויה, ולא פסיק רישיה ולא ימות הוא) אי ברוח שאינה מצויה מאי טעמא דמאן דשרי (=שהרי ודאי יכבה) ? לעולם ברוח מצויה, מר סבר גזרינן ומר סבר לא גזרינן.

המשך הזרע אמת

הרי דברוח שאינה מצוייה דהוי פסיק רישיה מתחייב משום מבעיר אע"ג דאינו אלא גרם בעלמא דע"י פתיחתו נושב הרוח באש ומבעיר. דלכאורה קשה דסו"ס אין זה אלא גורם וא"כ היל"ל דשרי כמו הגורם כיבוי דשרי הש"ס אח"כ מקרא דלא תעשה כל מלאכה, עשייה הוא דאסור גרמא שרי ? אצ"ל, דשאני הכא כיון דעל ידי פתיחתו הוא מבעיר, אע"ג דמבעיר בסיוע הרוח חייב, משום דהוי כזורה ורוח מסעייתו ובה"ג לא ממעטינן מקרא דלא תעשה כל מלאכה וכו', וה"מ דגם לענין ממון דגרמא בנזיקין פטור, אפ"ה מחמירין טפי בזה המין דגרמא דומיה דזורה לענין הרחקה וכמש"ל, ודו"ק.

ברור מדבריו שמלאכת זורה איננה מלאכה יחודית וגם מלאכה שניתן לעשותה בידים (כמו מבעיר) אם עושה אותה באופן שנעזר בכוח חיצוני אין לפטור מטעם גרמא (זורה, כיבוי בפתיחת הדלת).

❖ מדוע פותח הדלת נחשב "דעל ידי פתיחתו הוא מבעיר" ? האם נוכל למצוא חילוק בין הזורה לבין פותח הדלת ?

❖ מה יאמר הזרע אמת - פותח דלת ורוח שאינה מצויה עתידה בבירור לבוא אחר זמן – האם חייב משום כיבוי ?

¹ שו"ת אחיעזר חלק ג סימן ס': "ובאמת לא כל הגרמות שוות ויש שיטות דגם גרמא אסור היכא דאין הפסק מחיצות בין האש, זהו שי' רש"י במסכתא דהוי מכבה, ושי' התוס' בשם ר"ת בשבת מ"ז דדוקא לעשות מחיצה מכלים שיש בתוכם מים, אבל היכא שאין הפסק מים בין המחיצות י"ל דהוי איסור דאורייתא וכ"ה שי' הרא"ש בביצה, דמסתפק מן השמן חייב משום גרם כבוי, כיון שהשמן והפתילה גורמים שניהם ההדלקה והממעט וממהר את הכבוי חייב משום מכבה, וע"י ביש"ש בביצה שם דחייב חטאת כ"כ בס' מרכ' המשנה בשי' הרמב"ם דגרם כבוי בכה"ג הוי דאורייתא" ויל"ע האם שיטה זו קרובה לשיטת הזרע אמת.

❖ מה הדין בכיבוי באמצעות כדים שמיד כשמוניח הכד עם המים האש מבקעת אותו ונכבית ? היכן הגבול

?

תוספות מסכת שבת דף יז: ד"ה אין פורסין

(בית שמאי אומרים אין פורסין מצודות חיה ועופות ודגים אלא כדי שיצודו מבעוד יום ובית הלל מתירין). אין פורסין מצודות - אף על גב דבשבת נמי אם פירש מצודה אינו חייב חטאת שאינו יודע אם יצוד אם לאו מ"מ גזרו (=גזרו ב"ש שלא) לפרוש מצודה דפעמים אתי לידי חיוב חטאת, כגון שבשעת פריסתו ילכוד דהכי קתני בתוספתא הפורס מצודה לבהמה או לעוף ונכנס לתוכה חייב.

אור המועדים, הגר"נ גולדברג זצ"ל סימן א' עמ' יג

וכן ניתן להוכיח את חילוקו של בעל הזרע אמת מן התוספות בשבת י"ז ד"ה אין פורסין מצודות אשר ביארו שהגזירה שלא לפרוס מצודה בשבת היא משום דפעמים דאתי לידי חיוב חטאת כגון שבשעת פריסתו ילכוד דהכי קתני בתוספתא הפורס מצודה לבהמה או לעוף ונכנס לתוכה חייב. והא דחייב כשלוכד מיד בשעת פריסתו, נראה שהוא מטעם 'מלאכת מחשבת' - שהרי כח החיה עושה הצידה ולכאורה הרי זה כטחינה בריחיים של מים דכח המים הוא שעושה את הטחינה ? ועל כורחך דמלאכת מחשבת היא דוקא כשנעשית התכלית מיד וכשאין התכלית נעשית מיד הרי זו גרמא, ואף שמתחילת דברי תוספות נראה דהחילוק הוא בין ספק תבא חיה לודאי תבא חיה, מכל מקום מסיום דברי תוספות נראה שהחילוק הוא בין נעשית המלאכה מיד לבין נעשית המלאכה לאחר זמן.

אכן ממה שלא תירץ הזרע אמת דזה שאין מלאכת מחשבת בכיבוי ע"י כלים מלאים מים שודאי יתבקעו כשתגיע להם הדליקה הוא משום שאין דרך לכבות כן בימות החול ורק בשבת עושין כן כדי שיהיה הכיבוי בגרמא יתכן דסבירא ליה שדרך זו של כיבוי טובה גם בימות החול וממילא סיבה זו אינה גורמת לבטל מן הכיבוי דין מלאכת מחשבת, ורק משום דבדרך זו אין הכיבוי מתחיל מייד, אין לו דין מלאכת מחשבת.

מה הסברא ששיהוי הזמן מפקיע דין מלאכת מחשבת ? רק הגורם של הזמן ? (וע"ע תחומין כ"ה עמ' 443 באופן

אחר).

מעשה וגרמא בהלכה עמ' 11 / דבר המכון ביאור שיטת הזרע אמת

סוגית בבא קמא שגרמא שבת אסורה משום דמלאכת מחשבת אסרה תורה מתבארת שם שזה כאשר האדם עושה את המלאכה בעצמו אלא שלצורך השלמתה הוא משתף בה כח אחר כגון זורה ורוח מסייעתו שמעשה הזרייה היא על ידי האדם עצמו אלא שהרוח באה ומפרידה את המוץ ומשלימה את המלאכה וכן כל מלאכת שבת מעין זו חייב גם אם היא לכאורה דרך גרמא משום דמלאכת מחשבת אסרה תורה, מה שאין כן סוגית הגמ' בשבת דגרמא בשבת שרי דכתיב לא תעשה כל מלאכה עשיה הוא דאסור הא גרמא שרי - ששם אנו עוסקים בהעמדת כלים מלאים מים בפני האש בטרם באה שהאדם אינו עושה מעצמו שום מלאכה כלל אלא גורם שתעשה אחר כך מאליה אז גרמא מותרת כי אין זו עשיה כלל וע"י באחרונים גדולי הפוסקים ובמפרשיהם שהאריכו בחילוק הנ"ל

מעשה וגרמא בהלכה עמ' 245

על סתירה זו עמדו כמה מן האחרונים כדלהלן בשו"ת זרע אמת...דהסוגיא בב"ק מיירי שהאדם עושה את המלאכה בעצמו אלא שלהשלמתה הוא משתף בה כח אחר וכמו בזורה שהזרייה נעשית ע"י האדם והרוח משלימה את המלאכה. הסוגיא בשבת מיירי בהעמדת כלי חרס חדשים מלאים מים כאן המטרה היא להכין לאש שתבוא ותעשה את הפעולה אחר כך בכה"ג גם בשבת גרמא מותרת דכתיב לא תעשה כל מלאכה ואין כאן עשיית האדם.

כיצד ביאר את החילוק בין זורה לבין כיבוי הכדים ? שים לב לנקודה המרכזית !

מעשה וגרמא בהלכה דבר המכון עמ' 11

לפי דעת הזרע אמת טעונה הסבר סוגית פותח דלת לפני המדורה שלכאורה גם שם הליבוי דהיינו המעשה נעשה אחר כך בשעה שאין כבר מחשבתו קיימת ומדוע חייב משום מבעיר ומה ההשוואה של הגמ' עם זורה ורוח מסייעתו ? ההסבר המוצע לפנינו הוא שכאן כמו לגבי בידקא דמיא סנהדרין ע"ז ב' יש לפנינו צרוף של שני כחות כח ראשון הנוצר על ידי פתיחת הדלת שאז יש רוח מפסקת (מספקת?) כדי להבעיר מדורה אלא שאינה יכולה להוסיף ולהתקיים ללא אויר - רוח נוסף שהוא כח שני הבא מאליו אחריו - כך שזה מעין זורה ורוח מסייעתו וכמו שלגבי בידקא דמיא בכח ראשון הוא מעשה ממש ולא גרמא לענין רציחה, שחיטה, (חולין ט"ז) וגם לענין שבת יוצא שבפתיחת הדלת נגד המדורה כאילו עושה האדם מעשה בידיים וסיוע הרוח הוא גרמא כזאת שהצטרפותה עם מעשה האדם אסורה בשבת.

האם לשיטתו בפתיחת דלת נדלק מייד ?

תחומין כ"ה, מאמר הרב רוזן עמ' 445 - לגרז"נ זצ"ל

כת"ר האריך למעניתו, שהמצטלם הוא רק בגדר 'גרמא', ודימה זאת לנוותן חטים בריחיים של מים על פי דעת המג"א והחת"ס בשו"ע או"ח סי' רנב. לדידי לא סבירא לי, ופשיטא לי שהעובר תחת עין מצלמה נחשב כעושה בידיים ממש, שכן הכל מתרחש בו-זמנית תוך כדי הליכתו. כאמור, יש טעמים להיתרא מצד פסיק רישא דלא ניחא ליה ומצד שינוי זרם בלבד וכנ"ל, אך אין זה גרמא אלא מעשה 'בידיים' ממש.

בכל ענייני הגרמות תמיד התוצאה אינה מתבצעת מיד בעת פעולת האדם, אלא 'אחר כך' (ולו במעט זמן) - ע"י כח אחר הקיים מכבר, כמו מים המסובבים את הריחיים (כענין המג"א), או מיתקן שיש בו סכין לשחיטה (שכת"ר ציין מחולין), וכן אש המתקרבת לכדי החרס המכבים אותה, מי המקוה המשפיעים על מחיקת השם, שעון שבת ה'הולך' ומשנים בו זיזים. בכל אלו התוצאה היא 'אחר כך'. כך בכל סידורי הגרמות שאנו עוסקים בהם במכון 'צומת'. מאידך גיסא, כאשר התוצאה מתרחשת מיד, כמו אדם החותך קרן פוטו-אלקטרית במעלית והדלת נפתחת, או מתקרב לדלת אוטומטית ומפעיל חיישן וכן באזעקה, או עובר תחת עין המצלמה - בכל אלו התוצאה מתרחשת תוך כדי מעשיו.

זכורני שכך אמר במפורש הרש"א אורבך זצ"ל בקשר למעבר בדלת מעלית שיש בה קרן פוטו-אלקטרית, שזה נחשב 'בידיים' ולא 'גרמא'. כעין זה כתב בשמירת שבת כהלכתה (כג,ג) לענין דלת מעלית, ובהערה קמו בשם הגרש"א זצ"ל. ובקונטרס 'גרם מלאכה בשבת' של המכון המדעי-טכנולוגי הביאו בשמו, שאם הדבר נעשה מיד - יש לאסור.

תחומין כ"ה, תשובת הגרז"נ עמ' 447

כת"ר משיג על מה שכתבתי דהוי גרמא כמביא עוף ומקרב לסכין שמסתובב ע"י כח מים ששחיתו נבלה, וכמגן-אברהם לגבי חטה בריחיים של מים בשבת. וגם החולקים על המג"א - זה מטעם מלאכת מחשבת, שכך דרך המלאכה, אבל בנידונו אין דרך צלמים לצלם כך. וכת"ר סובר, שכל שנעשה מיד, אין זה גרמא.

אבל לא הבנתי, הרי בריחיים של מים מיד שיכניס החטה יטחון, וכן ישחט. נכון שיש חילוק בין נעשה מיד לנעשה אחר זמן. אבל זה בדברים שאינם נעשים בכח אחר, אלא כמו המכניס באש, שאם זה שורף מיד חייב. ואם מחמם לאט לאט, כתב רש"י (שבת עד,ב) שזה גרמא, לגבי עושה בשבת תנור שאש אינו פועל מחמת כח אחר אלא הוא בעצמו שורף. כן נראה לענ"ד.

שים לב לחילוק !!!

תחומין כ"ה תשובת הרב רוזן, עמ' 447

אל יחר אפו ואדברה אך הפעסאני על משמרתי אעמודה בענין ה'גרמא', וטענתי היא שבגרמא תמיד חייבת להיות שהות הניכרת בחושים בין מעשה האדם לבין ההתרחשות והתוצאה. מה שמתרחש 'תוך כדי' מעשה האדם, ולא 'אחר כך', נחשב בידיים.

ממה שכתב כת"ר לא מצאתי שום ראיה להיפך, וחידוש ראיה מיבעי. מה שהביא מטחינה בריחיים של מים מהמגן-אברהם והחתם-סופר, וכן משחיטה בסרנא דמיא דחולין (טז,א), המתרחשים, לדברי כת"ר, ממש 'תוך כדי' פעולת האדם. המג"א הזכיר להדיא שהתוצאה היא 'אחר כך', וכלשונו: "דהטחינה אחר כך ממילא אתי". גם מצד המציאות פשיטא לי, שאם מכניסים חטים לאפרכסת הריחיים כדרך הטוחנים, ולא מניחים אותם ממש בנקודת הטחינה בין האבנים המסתובבות, יש תמיד 'תהליך' של התקדמות החטים

בתוך המתקן, ורק 'אחר כך' הן נטחנות. לפחות אין הכרח לומר שהטחינה היא 'תוך כדי' מעשה האדם, וממילא אזדא לחידוש כת"ר, שפעולה אוטומטית תיחשב גרמא. אכן, גם דעת אבן-העוזר ודעימיה נהירה, שכן החטים כבר נמצאות 'בתהליך', כמו במלאכות בישול וזריעה, שהן מעצם הגדרתן 'תהליכיות'. גם בשחיטה בסרנא דמיא פשיטא לי כביעתא בכותחא, שמדובר שהסכין מחובר לגלגל, ובכל סיבוב הסכין מגיע פעם אחת. אדם המקרב את צואר הבהמה לסרנא גורם שתבצע שחיטה מעט 'אחר כך', ולא 'תוך כדי', ולכן שחיטתו פסולה. כת"ר הבין שהסכין מסתובב כל הזמן כמו משור חשמלי, והאדם דחף את צואר הבהמה לסכין ונגע בה תוך כדי דחיפתו, ובכל זאת אין שחיטתו כשרה (ומכאן למד לכל פעולת אוטומציה ע"י כח אחר); וחילק בין סכין הקבוע בכותל שהשחיטה באמצעותו כשרה לבין סכין המסתובב ע"י כח המים. לענ"ד החילוק מחודש, ואין כל הכרח לפרש כך את המציאות. ולפי פירושי מובן מדוע המגן-אברהם לא הסתייע בגמרא זו, שכן כאן לכולי עלמא חשיב גרמא, שהרי התוצאה היא 'אחר כך', ואין התחלה 'תהליכית' כמו בחטים הניתנות לריחיים. גם לשון ביאור-הלכה, שהביא את המג"א "נותן החטים לתוך אפרכסת ומתחיל תכף אחר נתינתו להטחן", ניתנת להתפרש שהטחינה היא מעט 'אחר כך', ולא 'תוך כדי'.

תחומין כ"ה, עמ' 449 הרב רוזן

במכתב נוסף¹ הסכים הרז"נ גולדברג ונטה לקבל, שאכן אין במצלמה ובחיישנים אוטומטיים משום 'גרמא', שכן הפעולה מתבצעת מיד. הרב הסכים לטענה שרק בטוחן בריחיים של מים, ובשחיטה בסרנא דמיא, יש לדון בהם משום גרמא (לדעת המגן-אברהם בטוחן, ולכולי עלמא בשחיטה), משום שהפעולה מתבצעת מעט זמן 'אחר כך'. מאידך גיסא, בחיישנים אוטומטיים - כמו במצלמת טלוויזיה, בגלאי נפח לפתיחת דלת אוטומטית, בחיישן אזעקה וכיו"ב - מכיון שהפעולה מתבצעת תוך כדי העברת האדם - הרי זה מעשה ידיו להדיא...

לענין המצלמות בשבת, המצויות במקומות רבים לצרכי בטוחן ופיקוח על הנכנסים והיוצאים - כך דרכן, ומבחינה זו הרי הן מלאכת מחשבת, ואין להקל בהן מצד גרמא. אכן יש היתר גמור להפעלתן בשבת בהסתמך על הטעמים הבאים, חלקם או כולם...